

УДК 930.253:94(477.41)“1941/1945”

О. М. БЕЛАЯ, Г. В. БОЙКО*

**ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПРО БУРЕМНІ ПОДІЇ 1941–1945 РР.**

Вперше розглянуто документи Державного архіву Київської області про внесок України у Перемогу над нацизмом.

Ключові слова: Перемога над нацизмом; український народ; архівні документи; Державний архів Київської області.

Україна зробила величезний внесок у розгром нацистської Німеччини та її союзників у Другій світовій війні. Боротьба проти нацистських загарбників носила загальнонародний характер – український народ боровся за своє етнічне існування, за збереження своєї Батьківщини.

На території України, зокрема Київської області, активні бої почалися із перших днів радянсько-німецької війни. Вже на третій день після збройного нападу Німеччини в Київській області створено 62 винищувальних батальйони чисельністю 11 тисяч чоловік; 90 тисяч поповнило ряди народного ополчення.

9 липня 1941 року німецькі передові танкові та моторизовані частини групи під командуванням генерала Клейста зайняли перший населений пункт Київщини – хутір Любимівка Макарівського району. Після сімдесятиденної оборони 19 вересня 1941 року столиця України – Київ, була залишена. До кінця вересня в руках ворога опинилась вся територія Київської області.

За час окупації нацисти розстріляли та замордували на смерть біля 300 тисяч мирних жителів Київської області, близько 300 тисяч громадян Києва та області вивезли на роботу до Німеччини¹. Загалом з території України за роки війни депортовано понад 2 млн. “остарбайтерів” (усього під час Другої світової війни 1939–1945 рр. у Німеччині та загарбаних нацистами країнах Європи працювало 5 млн. іноземних робітників).

У Державному архіві Київської області (далі – Держархів Київської обл.) зберігається значна колекція архівних документів, листівок та плакатів, газет цього періоду. Зокрема, близько 450 фондів зберігають документи з історії окупації м. Києва та Київської області нацистськи-

* *Белая Ольга Миколаївна* – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Київської області.

Бойко Галина Василівна – заступник директора-головний зберігач фондів Державного архіву Київської області.

ми загарбниками в період Великої Вітчизняної війни 1941–1944 рр. Це фонди місцевих органів німецької окупаційної влади – Київських генералкомісаріату, штадткомісаріату, органів влади, створених німецькою владою в містах та районах Київської області, а саме – Київської міської та районних управ, фонди німецької жандармерії та поліції.

Серед найбільш цікавих – документи Музею-архіву Переходової доби Київської міської управи (далі – МАПД), що існував в окупованому німцями Києві з 26 березня до кінця жовтня 1942 року. Він містить безліч документів щодо окупаційного порядку у м. Києві у 1941–1942 рр., серед яких увагу привертають спогади киянина Михайла Ясинського про початок війни з Німеччиною 22.06. – 19.09.1941, які колектив музею-архіву під керівництвом професора О.П. Оглобліна планував використати для експонування на виставці “Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшовицького гніту та відродження господарського і культурного життя м. Києва”.

Перегорнемо сторінки спогадів киянина Ясинського (у цитатах збережено стиль та орфографію документа):

“...22.06.1941:

Приблизно о 7 год. ранку над Постом-Волинським почали рватися в небі гарматні знаряди – летіли німецькі літаки. Їх обстрілювали зенітки. Але я не придав цьому особливого значення, бо чогось мені здавалось, що відбуваються навчальні повітряні маневри. В той день в черзі я не стояв, отже ні з ким стороннім не бачився, хто міг би знати більше за мене про новини. Я пішов в гастроном на Хрещатик з тим, щоб там купити де-що з їжі й поїхати в Голосіїв. Була неділя – вихідний день. О 12 год. в гастрономі застала повітряна тривога. Особливого враження вона на більшість публіки не справила. Відбувались тривоги і раніше (навчальні – *О. Б.*)... Правда міліціонер випроваджував усіх з крамниць значно ретельніше, ніж звичайно, навіть тих, хто вже з чеком стояв у черзі за ковбасою. Почали виходити чинно, майже спокійно... розповідали, що на Подолі є вже забиті...

Коли виходили з крамниць, саме виголошував промову голова ради народних комісарів Молотов...

Я зрозумів – дійсно війна...”.

Далі спогади М. Ясинського охоплюють визначені періоди, або їх зміст характеризують назви і тільки день 19.09.1941, коли у Київ увійшли німці, виділений ним окремо:

“...23.06. – 8.07.1941

“Установи продовжували працювати майже безперебійно. Лише масова мобілізація внесла зміни в складі робітників..., характері роботи...

Прилітали німецькі літаки, кидали бомби. Одного ранку ледве зішло сонце, з боку Печерська по лінії бульв. Шевченка пролітали німецькі бомбовози. Їх було 20.

8.07. – 9.07.1941

“Ніч з 8-го на 9-те липня була дуже тривожна... Почали палити різні документи, над Києвом стояв дим, в повітрі носились клапті перегорілого та недогорілого паперу, по вулицях і тротуарах вітер носив ті ж чорні клапті. Палили партійні, професійні матеріали, канцелярські, бухгалтерські... Накази, персональні справи...Нищення документів тривало днів три-чотири...”.

Евакуація

“Від’їзд з Києва почався...ще до 8.07., з 8-го став дуже помітним, з 6.08. перейшов у масовий...Квартири залишали з усім, що там було...”.

Ніч з 18.09. на 19.09.1941

“На вулицях багато народу. В місті вибухи. Горить вантажна станція, зав. “Більшовик”...Небо в загравах. Грабують крамниці, квартири втікачів. Несуть портфелі, відрами вино, мішки борошна. Голосно розповідають один одному про “успіхи”. “Активізувались” навіть дехто з сестер і внуків академіків, дочок поетес, телефоністки, прибиральниці... Це ті, що сприйняли ще з перших років ХХ стор. гасло:

“Нам байдуже – чи зло, чи добро –

То все прояви природи одної...”.

“Дехто ночує в бомбосховищах...Дехто плаче. Де причина поразки? Гнитючий настрій!..”.

19.09.1941.

“На Хрещатику людей мало. В гастрономі лише краби по 6 крб.... крик:

“Зірвали Критий ринок!” (брехня). Несуть радіоприймачі...Тема про грабування – найактуальніша...

Коло 2-ої години дня з бульв. Шевченка по вул. Франка проїхала машина. Кулемет ішов за машиною причеплений. На машині німці... Через півгодини – німецький мотоцикліст з вул. Фундукл. (Фундуклеївської, в радянські часи – Леніна, нині – Богдана Хмельницького – О.Б.) в бік бульвару Шевченка.

Київська публіка перед тим дуже хвилювалась...грабунки – все це наводило жах. Боялись наступної ночі. Коли проїздили німці, люди стояли коло воріт, коло парадних дверей...Стало легше дихати...².

Після звільнення міста Києва від німецьких загарбників (6 листопада 1943 року) і повернення з евакуації державного архіву вся вціліла документація МАПД була об’єднана з експонатами його колишніх експозицій в єдиний фонд Державного архіву Київської області під назвою “Музей-архів Переходової доби Київської міської управи”. З огляду на обставини існування музею-архіву, на склад його працівників (а це були професори Д. О. Белінг, С. О. Гіляров, О. С. Грузинський, С. М. Драгоманов, І. В. Моргілевський, Н. Д. Полонська-Василенко та інші науковці, які не встигли виїхати з міста Києва перед німецькою

окупацією), це документальне зібрання було на таємному зберіганні та залишалось закритим для дослідників майже до кінця радянського періоду історії України. Тільки у травні 1990 року фонд набув статусу загального доступу.

Відомості про окупацію та звільнення населених пунктів Київської області від нацистських загарбників Червоною армією містить “Колекція хронологічних довідок про окупацію населених пунктів Київської області 1941–1944 рр.”³³.

У “Колекції документальних матеріалів про партизанську та підпільну боротьбу під час німецько-фашистської окупації м. Києва та Київської області”³⁴ розкривається історія підпільного та партизанського руху в період тимчасової окупації м. Києва та Київської області німецькими загарбниками в період Радянсько-німецької війни 1941–1944 років. Зокрема, у цьому фонді зберігаються документи: партизанського загону “Перемога або смерть” (командир С. П. Осечкін, комісар Г. П. Карнаух), який діяв у період оборони м. Києва від німецько-фашистських загарбників з липня до вересня 1941 року на території 9-ти районів Київської, Чернігівської та Полтавської областей, здійснив 30 бойових операцій у тилу ворога, знищив 10 гарнізонів гітлерівців; про боротьбу підпільників Київщини з ворогом (фото та документи секретаря Київського підпільного обкому КПУ І. В. Сергієнка, протокол організаційного засідання від 20 вересня 1942 року, на якому його було обрано секретарем підпільного обкому та довідку про діяльність обкому); вірші з рукописної збірки “Східні заграви”, написані членом підпільної організації села Зеленьки Миронівського району Київської області П. Іскрою (Клименком); про Київське партизанське з’єднання імені М. С. Хрущова (командир І. О. Хитриченко), яке діяло на території 21-го району Київської області та завдавало значних втрат ворогу у живій силі та техніці. Сотні партизан з’єднання за мужність були удостоєні урядових нагород, а командир Васильківського партизанського загону А. С. Гресюк та партизанський лікар П. М. Буйко – високого звання Героя Радянського Союзу. Серед документів Київського партизанського з’єднання імені М. С. Хрущова, що зберігаються у колекції, – характеристики та фотографії героїв, план створення народних полків для проведення повстання проти окупантів, схема та карта бойової операції з’єднання зі звільнення від загарбників населеного пункту Нові Шепеличі на Київщині 25 вересня 1943 року та ін.

Фонди колишніх Київських обкомів, міськкомів, райкомів Компартії та комсомолу України, що отримав державний архів після ліквідації архіву Київського обкому КПУ, доповнюють документальну базу з історії радянсько-німецької війни 1941–1945 років. Майже в кожному з цих фондів зберігаються “погашені” партійні та комсомольські квитки колишніх жителів Києва та області, що загинули або зникли без ві-

сти під час війни, листування, протоколи, розпорядження, рішення та безліч інших документів щодо відновлення мирного життя у м. Києві та на Київщині після звільнення від нацистської окупації. Саме в цих фондах були виявлені показання свідків – колишніх в'язнів Сирецького концтабору щодо німецьких злочинів – масових розстрілів мирного населення у Бабиному Яру, хворих на території Кирилівської лікарні, а також списки розстріляних у Бабиному Яру у Петровському (нині – Подільському) районі м. Києва⁵.

У 1993 році з Управління Служби безпеки України в Київській області до державного архіву передано колекцію фільтраційних справ репатріантів, вивезених до країн Європи з м. Києва та Київської області під час окупації Київщини⁶. У фільтраційних справах, крім документів про перебування на примусових роботах в окупованих нацистами країнах Європи, є інформація про участь колишніх репатріантів у післявоєнному відновленні народного господарства Київщини. Колекція містить також трофейні особові картки радянських військовополонених, за котрими можна встановлювати долю колишніх офіцерів та рядових солдатів Великої Вітчизняної війни, рідні яких отримали повідомлення “Зник без вісти”.

Також у державному архіві наявні документи про роль інтернаціональних формувань у визволенні нашої Батьківщини. Це документи про діяльність 1-ї окремої Чехословацької бригади (згодом армійського корпусу) під командуванням Л. Свободи та 1-ї Польської піхотної дивізії ім. Т. Костюшка (згодом 1-ї Польської армії (Війська Польського)) під командуванням З. Берлінга; газетні статті про нагородження чехословацького та польського військових підрозділів та окремих бійців орденами і медалями Радянського Союзу, постанови РНК СРСР та УРСР про забезпечення сімей загиблих польських воїнів та встановлення меморіальної дошки на будинку, де був розміщений штаб Л. Свободи, фотографії Героя Радянського Союзу Я. Налепки, післявоєнні фотографії учасників тих подій тощо⁷.

Зберігається і велика кількість архівних документів про допомогу фронту цивільного населення, звільненого від нацистської окупації. Серед них – відомості про військовий призов у Києві, рішення місцевих рад про збирання коштів на танкову колону та будівництво літаків, на державні позики для фронту та ін.⁸

Варто зазначити, що в державному архіві зберігається й значний масив документів фондів особового походження Героїв-визволителів нашої Батьківщини, а також їх особистих документів, а саме: записна книжка першого секретаря Київського підпільного обкому КП(б)У І. В. Сергієнка з протоколами засідань бюро обкому за 1942–1943 роки; фотографії двічі Героя Радянського Союзу М. З. Бондаренка, двічі Героя Радянського Союзу А. Г. Кравченка, Героя Радянського Союзу М. С. Боровиченко⁹.

Нещодавно в державному архіві сформований архівний фонд сім'ї Лавриненкових – двічі Героя Радянського Союзу Лавриненкова Володимира Дмитровича та його дружини Євдокії Петрівни, де представлені їх рукописи, фотографії, статті про участь у військових діях та партизанській боротьбі В. Д. Лавриненкова, а також документи, що стосуються друга сім'ї, тричі Героя Радянського Союзу О. І. Покришкіна¹⁰.

Події цього періоду відображені й у довідково-інформаційному фонді державного архіву, а саме у газетному фонді – газети за 1944 рік із спогадами про німецьку окупацію; зведення Радінформбюро із зазначенням визволених міст України; статтями із святкуванням визволення України.

Окремо варто виділити листи, телеграми вдячності радянським солдатам та офіцерам, котрі звільняли Київ, і які зберігаються у державному архіві. У багатьох листах йшла мова про збір коштів на побудову воєнної техніки, щоб воїни Червоної армії могли б завершити вигнання ворога з території нашої Батьківщини.

Солдати й офіцери Перемоги писали радісні листи додому, рідним, близьким, друзям. Деякі з цих листів збереглися у сім'ях фронтовиків і їх нащадків. Частина відклалася й у державному архіві. Один з них – лист офіцера 7-ї гвардійської мотострілецької Сталінградської-Корсунської Червонопрапорної бригади А. Солдатов, датований 10 травня переможного 1945-го року, адресований завідувачу військовим відділом Київського обкому КП(б)У, тов. Макеєву.

На 10 травня 1945-го бригада, в якій воював Солдатов, входила до складу діючої армії (польова пошта 61412). Привітання у листі достатньо урочисте і, як кажуть нинішні політологи, містить пропагандистські гасла. Деякі представники сучасної молоді і не згадають, де знаходяться і що це за міста такі Ленінград і Сталінград, але, як відомо, “факти – річ уперта”. Це ж твердження можна застосовувати і до архівних документів. І так у той перший мирний день Солдатов писав, звертаючись до Макеєва (з оригіналу – російською мовою):

“...Приветствую лично Вас и Вашу семью и от всего сердца поздравляю с всенародным торжеством – праздником ВЕЛИКОЙ ПОБЕДЫ над гитлеровской Германией. Ликует Отчизна, и нет предела радости. Мы верили в эту победу, ибо знали, что наше дело правое... Победу ковали и ГЕРОИ ФРОНТА, и ГЕРОИ ТЫЛА. Мы верили в нашу победу, когда были самые трудные времена, когда враг подходил к Москве, блокировал Ленинград, когда враг штурмовал Сталинград и рвался через горы к Баку... Незабываемые минуты, когда Великий СТАЛИН поздравил советский народ с победой и сказал:

“Наступил исторический день окончательного разгрома Германии, День великой победы нашего народа...”

Отныне над Европой будет развеяться великое знамя свободы народов и мира между народами”.

Поздравляя с великим торжеством – Праздником ПОБЕДЫ желаю от всей души самых лучших успехов в Вашей работе и жизни. Крепко жму руку.

До скорой встречи. А. Солдатов...”¹¹

Від того травневого дня минуло 70 років. Проте радість від Перемоги не стала меншою. Свято Перемоги – це свято як загальнонаціональної гордості, так і загальнонаціональної скорботи. Гордість за великий історичний подвиг, скорбота за втраченими рідними, за нездійсненими мріями та надіями...

¹ Державний архів Київської області, ФР-2320, оп. 1, спр.1-13, ФР- 4758, оп. 2, спр. 1-55.

² Державний архів Київської області, ФР-2412, оп. 2, спр. 198.

³ Там само, ФР-4758.

⁴ Там само, ФП-4.

⁵ Там само, ФП-4, ФП-5, ФП-197, ФП-792, ФП-791.

⁶ Там само, ФР-5597.

⁷ Там само, ФП-5, фотокаталог.

⁸ Там само, ФП-5.

⁹ Там само, Довідково-інформаційний фонд, альбом “Герої Великої Вітчизняної війни і герої праці Київщини”.

¹⁰ Там само, 5667.

¹¹ Там само, ФП-5, оп. 2, спр. 1300, арк. 2.

Впервые сделан обзор документов Государственного архива Киевской области о вкладе Украины в Победу над нацизмом.

Ключевые слова: Победа над нацизмом; украинский народ; архивные документы; Государственный архив Киевской области.

For the first time documents of the State Archives of Kyiv Region about Ukraine's contribution to the victory over Nazism are considered.

Key words: the Victory over Nazism; the Ukrainian people; the archival documents; the State Archives of the Kyiv Region.